

2019 – Uitgave nr. 9

STEENSE HISTORIEK

Bert VANHORENBEECK

STEENSE HISTORIEK

STEENSE HISTORIEK

Auteur: Bert VANHORENBEECK

Wettelijk depot: D/2019/14433/01

© 2019 De Semse

INHOUD

STEENSE HISTORIEK	5
HISTORISCHE ANALYSE	7
EPILOOG	65
BIBLIOGRAFIE EN BEELDMATERIAAL	66
INTERNETBRONNEN (INHOUD EN/OF BEELD)	67
EERDER IN DEZE REEKS VERSCHENEN	68

STEENSE HISTORIEK

VERRASSEND

Je bent jong, nog niet lang gehuwd, en op de lengte van de kasteeldreef na, buur van de nieuwe kasteelbewoners. Een toevallige ontmoeting, een eerste kennismaking, die na enige tijd uitgroeit tot een hechte vriendschap. Je komt samen aan huis bij vrienden die contacten willen met het gemeentebestuur en met het lokale verenigingsleven. Ze hebben ook plannen om na de restauratiewerken opendeurdagen, en zo mogelijk ook evenementen, te organiseren. Zonder het uitdrukkelijk te formuleren, vragen ze, of je hen als echtbaar, actief in het verenigingsleven, hierbij behulpzaam wil zijn. Het antwoord is meteen ja. Het is het begin van een periode van ruim 20 jaar plannen en organiseren van evenementen in een schitterende locatie.

Even vóór je pennenvruchten gedrukt worden, kom je, voorlopig althans, in het bezit van zowat 175 oude, vergeelde, soms moeilijk leesbare documenten. Het oudste dagtekent 1614. Een vluchtig

doornemen van een notariële akte brengt je even van de kook, want je stelt vast dat geschiedenis inderdaad geen exacte wetenschap is. Hoe meer specialisten van de Heemkundige Kring kopieën van de documenten transcriberen, hoe groter de verrassing wordt. De historische realiteit na Rubens wordt alsmear duidelijker, maar soms zeer verschillend van wat gedurende jaren gepubliceerd en verteld werd aan de vele bezoekers tijdens opendeurdagen.

Omdat je voor de redactie van 'Elewijtse historische kronieken' gebruikgemaakt hebt van visies, zelfs van historici met faam, mag je niet natrapen. Dit zou trouwens ongepast zijn, omdat vele standpunten en visies van de historici logisch en met zin voor interpretatie opgebouwd waren. Ze hebben het moeten stellen met de gegevens die destijds beschikbaar waren en vooral pech gehad dat de documenten met de juiste historische inhoud veel te lang verborgen gebleven zijn op een zolder of waar ook in het kasteel.

Wie van verrassingen houdt, zal meer dan aan zijn trekken komen. Om het lezen aangenaam te maken, is het verhaal niet altijd op de tijdsbalk geplaatst.

Veel leesgenot.

Bert VANHORENBEECK

Inmiddels leer je historicus dr. Jan Verbesselt kennen, die voor de kasteelheer een studie maakt over de historiek van Het Steen. Je krijgt veel informatie, je wordt geboeid en na verloop van tijd begin je zelf te zoeken naar gegevens en feiten om hiaten op de tijdsbalk weg te werken. Je komt zelfs tot de vaststelling dat in geschiedschrijving gissen soms leidt tot vergissen. Je bent geen historicus, maar de geschiedenis van Het Steen of het Rubenskasteel laat je niet meer los.

Wanneer de voorzitter van de Heemkundige Kring 'De Semse' je vraagt om niet alleen de historiek van het kasteel te boek te stellen, maar ook om een overzicht te maken van wat er sinds de jaren 1960 aan evenementen in het kasteel gebeurd is, wijs je die vraag niet af. In september 2018 verschijnt 'Elewijtse historische kronieken'.

HISTORISCHE ANALYSE

1955

De heer Paul Maison, industrieel, afkomstig uit Doornik en zijn echtgenote, mevrouw Gaby Verthongen, werden op 26 mei 1955 eigenaar van Het Steen. Het domein van 10 hectaren park en vijvers, was slechts een deel van het oorspronkelijke territorium van 80 hectaren dat, na verkaveling, in 1954, ten gelde gemaakt moest worden.

Baron August de Becker-Remy, eigenaar van het kasteel vanaf 1913, overleed in november 1930. Door een testamentaire beschikking veranderden kasteel en domein een tijd later van eigenaar. Dit

was een minderjarige knaap, die omwille van zijn jeugdige leeftijd niet in staat was het kasteel te onderhouden. Bovendien hadden zijn ouders geen zin Brussel te verlaten om zich in Elewijt te vestigen. Het kasteel bleef onbewoond met het gevolg dat de pracht van weleer langzaam verbleed naar verval.

Er kwam ook een tijd van vernieling. Die was inzonderheid te wijten aan oorlogsomstandigheden. Na de Duitse inval in 1940 werd het kasteel bezet. Na de bevrijding van onze regio in 1944, vestigden generaals van de geallieerden er een hoofdkwartier. De militaire aanwezigheid liet sporen van vernieling en verwaarlozing na.

Alsof dit niet volstond, viel in 1945 een Duitse V-bom op enkele mooie bijgebouwen aan de achterkant van het kasteel. Die werden met de grond gelijk gemaakt. De bom veroorzaakte ook veel schade aan daken en ramen van het hoofgebouw. Finaal zijn het onverlaten die, na een nachtelijke rooftocht, een deel van het meubilair van locatie en van eigenaar hebben doen veranderen.

Wat op het einde van de jaren 1940 de relatie van de jeugdige eigenaar en zijn familie met de Remy-

fabrieken in Wijgmaal was, is mij niet bekend. In die periode werd evenwel aan een arbeider van de fabriek gevraagd af en toe naar Elewijt te gaan om de tuin en het kasteel te onderhouden en, waar nodig en mogelijk, herstellingswerken uit te voeren aan de gebouwen. In 1950 werd aan de man voorgesteld zich met zijn gezin in de rentmeesterswoning van het kasteel te vestigen, om van daaruit zijn opdracht te vervullen. Dit is gebeurd. Daardoor kon een nog groter verval van de gebouwen voorkomen worden.

De koop door het echtpaar Maison deed de wenkbrauwen fronsen bij wie de staat kende waarin het kasteel zich bevond. Soms werd luidop de vraag gesteld of zij wel voldoende beseften waaraan zij begonnen waren.

Achteraf is duidelijk geworden dat mijnheer en mevrouw Maison goed wisten waar zij mee bezig waren. Hun opzet was het kasteel te restaureren en opnieuw de uitstraling van weleer geven.

VANWAAR DE NAAM HET STEEN?

Het verblijf van P. P. Rubens in Elewijt brengt ons bij de vraag wie de naam Het Steen aan het kasteel gegeven heeft. Waarom die vraag?

In een geschiedkundig boek dat in 1939 in Antwerpen verscheen, nam auteur Georges Soyer het de heer Wauters, een andere auteur, kwalijk dat hij de naam Steen aan Arnoldus van Wilre toeschreef. Auteur Soyer was van oordeel dat Rubens de naam uit Ekeren meegebracht had, omdat hij hem uitzonderlijk beviel ⁽¹⁾.

Een overbodige discussie, want de auteurs hadden er rekening mee moeten houden dat het woord Steen reeds in de middeleeuwen synoniem was voor burcht, fort, kasteel.

⁽¹⁾ 'Comment Rubens devient paysagiste dans le vrai Steen du Maître'.

De benaming is dus veel ouder dan het gebruik ervan in 1304. In dat jaar werd in de kerk van Elewijt een eeuwigdurend jaargetijde gesticht. Dit op de zondag voor Onze-Lieve-Vrouw-Lichtmis. Voor dat jaargetijde werd aan de kerk een onroerend goed gegeven dat als volgt beschreven werd: *'De helft voor de kerk, cysrechtig aan het Laethof van Steen. De andere helft aan de Heilige Geest-tafel, leenroerig aan het Laethof van Steen'*.

De stichter van het jaargetijde was Arnoldus van Wilre, alias Arnoldus van den Steen of Arnoldus de Lapide.

Andere formele aanduidingen voor de naam van het kasteel:

- in 1574 ondertekende de dorpspastoor de kerkrekeningen samen met Hubert Oudart, Heere van Steen
- in 1628, dus 7 jaar vóór de komst van Rubens naar Elewijt, werd de cijns betaald aan het Hof van Steen.

Na 1304 is de benaming Steen dus blijven voortbestaan. Er moet ook niet aan getwijfeld worden dat het Elewijtse kasteel een naam heeft, analoog met Brusselse Stenen als Kantersteen en Plattesteen.

LIGGING

Een kenmerk van de hoek van Brabant waar Het Steen verrijst, is de ingewikkelde grondverdeling. Een niet-ingewijde bezoeker weet niet dat een wandeling van enkele honderden meter doorheen het park hem over de grens brengt van verschillende gemeenten of deelgemeenten.

Vertrekkend aan de stenen brug – wat Elewijts grondgebied is – wordt de grens van Epegem overschreden aan het einde van de vijver, om vervolgens een raaklijn van het grondgebied van de stad Vilvoorde te betreden. Via een uithoek van Perk wordt opnieuw de Elewijtse grond bereikt.

De grensindeling is geen toeval, want eeuwen geleden werd het kasteel gebouwd op het raakpunt van drie oude domeinen: het Karolingische domein of de Berg van Vilvoorde dat eigendom was van het Domkapittel van Aken, het Hoog-Feodale domein van Perk-Elewijt en het domein Grimbergen, Epegem, Weerde, Zemst van de heren van Grimbergen.

13de-eeuwse oorkonden en 14de-eeuwse leenrechtelijke registers maken slechts één feit duidelijk, namelijk de verdeling tussen de heren van Grimbergen en vertegenwoordigers van de hertogen, de heren van Perk en Elewijt.

OORSPRONG

Om alle bewegingen in een vlakke en moerasachtige streek te kunnen waarnemen, zou, vermoedelijk in de 11de of 12de eeuw, in een grote bocht van de Barebeek een houten uitkijktoren gebouwd zijn op een motte. Dat was in de tijd van de heren van Grimbergen.

De houten constructie was het enige domein van de Berthouts over de Zenne, dit op de grens van het in de 12de eeuw voor Grimbergen vijandige gebied van de hertogen van Brabant. Zich vestigen op de noordoostelijke oever van de Zenne, zou deel uitgemaakt hebben van de strategie van de heren van Grimbergen om zich te onvoogden van de graven van Leuven.

In een publicatie van het Agentschap Onroerend Erfgoed 'Kasteel Het Steen 2017', is er eensluidendheid voor wat de Berthouts of de Heren van Grimbergen betreft als initiatiefnemers. De inplanting in een meander van de Barebeek zou wijzen op een zeer oude site, deel uitmakend van de defensiegordel van Brabant ⁽²⁾.

Voor Wikipedia stond 'Het Steen (Elewijt)' in de 11de eeuw centraal voor de bescherming van de stad Vilvoorde en de hertogen. De uitkijktoren was nodig omdat er geen natuurlijke hindernissen waren. Deze visie staat haaks op de voorgaande twee.

In een voordracht van historicus dr. Jan Verbesselt (1913-2000) over de Grimbergse heersers voor de v.z.w. Geschiedkundige Studiegroep Ten Boomse, stelde hij dat het gebied van Grimbergen ontstaan is door het in bezit nemen van grond en van oevers van de rivieren. Wie dat territorium bezat, had alles.

⁽²⁾ Inventaris Onroerend Erfgoed – Kasteel Het Steen/40391, p. 3.

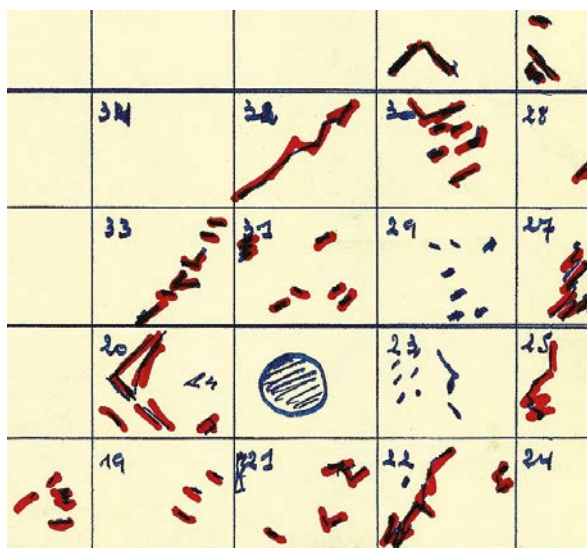
Wellicht is de visie van de historici juist, maar bij gebrek aan bewijzen moeten 'waarschijnlijk' en 'zou' de toonzetters blijven.

EEN STENEN DONJON

Een volgende fase is het ontstaan van een stenen toren. Zeker in de 13de eeuw en misschien nog iets vroeger, werd de houten uitkijktoren vervangen door een stenen donjon of de oorspronkelijke burcht. Op circa 50 meter van het huidige kasteel stond een stenen toren van zowat 6 bij 6 meter, met verdiepingen.

Volgens alle bronnen stond die op een motte (zonder verdere specificatie). Omwille van hun veiligheid leefden de bewoners op de hoger gelegen verdiepingen. De situering kan juist zijn, want eind van de jaren 1980 werden op de geciteerde plaats beelden gemaakt met een infraroodcamera. Die tonen aan dat in de ondergrond iets aanwezig is, dat mogelijk naar restanten van de grondvesten van de oorspronkelijke toren verwijst. Zekerheid is er evenwel niet, want ingevolge het plotse overlijden van de kasteel eigenaar vroeg zijn weduwe met de foto's niets te ondernemen.

Betekenis van de getallen: het terrein werd met witte linten opgedeeld in vakken van één vierkante meter.

Resultaten van de infraroodopnamen in kaart gebracht.

Vragen waarop geen afdoende antwoorden te vinden zijn:

- door wie werd de donjon gebouwd?
- wie waren de bewoners?
- en was hij omwald met ophaalbrug?

Het Agentschap Onroerend Erfgoed vermeldt als enige bron de Heren van Elewite en Wilre als mogelijke bewoners ⁽³⁾. Dit is niet uitgesloten, want in de 13de eeuw zijn de heren van Elewite present. Uit de brochure 'Elewijt tussen Romeins Mansio en Rubenskasteel' noteren wij onder meer Giselbertus, Iwanus, Walterus en Gosuinus de Elewite ⁽⁴⁾.

Een aantal op de tijdsbalk geplaatste domeinbeschrijvingen zouden bijdragen tot het vormen van een juist beeld van de structuren van een domein, samengesteld uit verschillende entiteiten. Jammer genoeg zijn die niet beschikbaar. Een hiaat in de geschiedschrijving.

EEN KASTEEL

Het is niet uitgesloten dat in de 13de eeuw motteversterkingen meer en meer in onbruik raakten. Oorzaken waren wellicht de beperkte ruimte om in te leven en het gebrek

aan comfort. Er ontstond in ieder geval een nieuwe vorm van wonen. Inderdaad, op een bepaald ogenblik verscheen in de buurt van de oorspronkelijke donjon een ander gebouw, eveneens met een donjon. Het kasteel was omwald en de toegang tot de inkomhal gebeurde via een ophaalbrug. In de nieuwe donjon bevonden zich woonvertrekken.

Wanneer werd het kasteel gebouwd en wie waren de eerste bewoners? Op basis van onderzoek door specialisten naar de gebruikte materialen en de manier van metselen, werd resoluut geop-

⁽³⁾ Inventaris Onroerend Erfgoed – Kasteel Het Steen/40991, p. 3.

⁽⁴⁾ Joz. Lauwers, p. 56.

teerd voor de 13de eeuw als bouwperiode. Dat was de visie van historicus dr. Jan Verbesselt (verder in het verhaal geciteerd als de 'visie Verbesselt').

In het document 'Bouwkundige omschrijvingen Hoff ten Steene' wordt gesteld dat op basis van het formaat van de bakstenen, het kasteel zeker gebouwd is vóór 1300 ⁽⁵⁾. Zowel in de 'visie Verbesselt' als in deze van het Agentschap Onroerend Erfgoed werd gedacht aan de Wilres, een plaatselijk riddersgeslacht, als bouwheren ⁽⁶⁾. Niet onlogisch als rekening gehouden wordt met Rudolf van Wilre, die halfweg de 13de eeuw onder meer een verbindingsgracht met de Zenne zou hebben laten graven.

RECHTSSTAAT

Tijdens de middeleeuwen viel Het Steen onder de rechtsmacht van de Schepenbank van Epegem die de belangen van de heren van Grimbergen behartigde. Die bezaten reeds in 1293 de jurisdictie op dat deel van Elewijt. Dit tot op het einde van het *Ancien Régime* of het einde van de door absolutisme of feodalisme gekenmerkte regeringsvormen vóór de Franse revolutie. Het dorp van Elewijt was onderworpen aan de enige Schepenbank voor Perk-Elewijt.

EEN GRACHT EN WATERMOLEN MET TEGENSTELLINGEN

Over de waterstructuur rond Het Steen bestaan uiteenlopende visies. Dit heeft niet alleen te maken met een verbinding van de Barebeek met de Zenne, maar ook met de loop van die beek doorheen de eeuwen. Het al dan niet bestaan van een watermolen in de 17de eeuw tegenover het kasteel, maakt het nog ingewikkelder.

MOLEN

Volgens de brochure 'Elewijt tussen Romeins Mansio en Rubenskasteel' werd, om een normaal waterdebiet van de watermolen van Elewijt te verzekeren, in de loop der tijden, meermaals een doorsteek van de Barebeek naar de Zenne gegraven.

⁽⁵⁾ Bert Kennis, p. 5 – Heemkundige Kring 'De Semse'.

⁽⁶⁾ Inventaris Onroerend Erfgoed – Kasteel Het Steen/40991, p. 3.

In 1259 zou Rudolf van Wilre niet alleen de Steengracht laten graven hebben, maar ook, in een meander van de Barebeek, een watermolen gebouwd hebben. De religieuzen van Ter Kameren beklagden zich over het vermeende nadeel dat hun goederen zouden ondergaan. Om betwistingen te voorkomen, werd een peilmeter van de waterstand aangebracht in de vorm van een spijker ⁽⁷⁾. Bronnen met eenzelfde oriëntering: 'Molenechos.org' en 'Bouwkundige omschrijvingen Hoff ten Steene' ⁽⁸⁾. Volgens 'route bezienswaardigheden' bevindt zich tegenover de ingangspoort van het domein Het Steen de oude watermolen van Elewijt. De vroegere watermolen, op een meander van de Barebeek, draaide al in de 13de eeuw ⁽⁹⁾.

Is P. P. Rubens eigenaar geweest van een watermolen op de Barebeek, tegenover het kasteel? Het Agentschap Onroerend Erfgoed maakt een beknopte beschrijving van de watermolen van Het Steen, opklimmend tot de 17de eeuw ⁽¹⁰⁾. Dezelfde instantie vermeldt dat P. P. Rubens in 1638 de watermolen op de Barebeek aangekocht heeft. Ook voor 'Bouwkundige omschrijvingen Hoff ten Steene' is dit het geval ⁽¹¹⁾.

In een andere domeinbeschrijving van Het Steen vermeldt het Agentschap Onroerend Erfgoed dat op de Ferrariskaart (1771-1775) tegenover het kasteel een dubbele, uit drie stroken bestaande dreef te zien is. In de nieuwe situatie is er geen spoor van een watermolen ⁽¹²⁾. Volgens de brochure 'Elewijt tussen Romeins Mansio en Rubenskasteel', heeft kasteel eigenaar Laurent Dewez het initiatief genomen om de watermolen tegenover het kasteel opnieuw op gang te brengen door watertoevoer uit de nabijgelegen Zenne ⁽¹³⁾.

'Opnieuw op gang brengen' betekent dat er een watermolen was. Het Agentschap Onroerend Erfgoed vermeldt dat Dewez aan de overzijde van de Steendreef een watermolen bouwde. Die werd

⁽⁷⁾ Joz. Lauwers, p. 89.

⁽⁸⁾ Bert Kennis, p. 1 – Heemkundige Kring 'De Semse'.

⁽⁹⁾ De Steenmolen – Watermolen.

⁽¹⁰⁾ Inventaris Onroerend Erfgoed – Watermolen van Het Steen/40996, p. 3.

⁽¹¹⁾ Bert Kennis, p. 1 – Heemkundige Kring 'De Semse'.

⁽¹²⁾ Inventaris Onroerend Erfgoed – Park van Het Steen/134157, p. 4 e. v.

⁽¹³⁾ Joz. Lauwers, p. 89.